

ELS POBLES CASTELLANO-PARLANTS EN BOCA DELS VEÏNS DE PARLA VALENCIANA: RESULTAT D'UNES ENQUESTES TOPONÍMIQUES A LA ZONA SEPTENTRIONAL DEL PAÍS VALENCIÀ (I)*

José Enrique GARGALLO GIL

Les fronteres lingüístiques no impedeixen que els pobles que es troben a banda i banda puguin relacionar-se entre ells, i donar-se noms els uns als altres. I, així, unes mateixes denominacions toponímiques poden variar formalment si són emprades pels nadius de cada localitat (en territori propi) o bé per veïns de llengua diferent (en funció d'uns hàbits lingüístics també diferents).

I, amb això, no només em refereixo a noms de localitats d'una certa entitat (deguda a tradició i reconeixement històrics), com ara les aragoneses «Zaragoza», «Huesca» i «Teruel», que posseeixen en llengua catalana unes versions ben naturalitzades (Saragossa, Osca, Terol; naturalment); o l'occitana Tolosa [tulúzo], que, a més de francesitzar-se en Toulouse a causa de l'acció uniformadora del francès, coneix una rèplica catalana, fruit d'un veïnatge secular: Tolosa [tulóza] (de Llenguadoc)¹.

Penso també en localitats més «modestes», desconegudes (o, si més no, poc familiars) fora de llur demarcació comarcal, que solen tenir, igualment, noms adaptats en zones contigües de llengua diferent. Tal és el cas, a l'occident peninsular, d'alguns pobles pròxims a Portugal: «Hoyos», «Villamiel» i «Cilleros» (a la Província de Cáceres) són anomenats, a l'altra banda de frontera lingüística, Foios, Vilamel i Cileiros (respectivament); i aquestes denominacions tenen una especial vitalitat en alguns enclavaments fronterers, administrativament extrems (i, per tant, molt relacionats amb la resta de la regió) però de base lingüística prioritàriament gallego-portuguesa; per exemple, el constituït per Valverde del Fresno, Eljas i San Martín de Trevejo (noms oficials en castellà) a la confluència amb Portugal i amb la província de Salamanca².

Però tornem a Llevant, a on pertany la collita que vull presentar en aquest treball. El mestre Sanchis Guarnier, en una obra ben atractiva de fa quasi trenta anys, mostrava com els pobles valencians «parlen els uns dels altres» (Sanchis-

1963); i entre les dites tòpiques referents a pobles veïns en recollia una de bastant cèlebre, que diu així:

Les xiques de Villahermosa
al cresol diuen candil,
a la finestra, ventana,
i al jolivert, perejil. (pàg. 111)

Recollida a Vistabella, al·ludeix clarament a la diferència d'idioma entre aquesta última localitat i la citada al primer vers de la cançoneta. Segons paraules del propi Sanchis, «...Villahermosa és el primer poble que parla castellà al sud de Penyagolosa» i «...La mateixa cançó l'apliquen a altres pobles de la frontera lingüística, com el Villar de l'Arquebisbe..., Torrevella, etc.» (pàg. 111). En canvi, a la pàgina següent hi ha una referència (a tall d'explicació de l'autor) a «Vilafermosa».

Doncs, bé; se'n poden trobar més, d'obres, escrites en català, que no han adoptat un criteri del tot uniforme a l'hora d'al·ludir a alguns pobles castellano-parlants veïns als de parla valenciana. Així, a la «Gran Enciclopèdia Catalana» figura «Fuentes» [o Fuentes de Ayódar] com a nom castellà del lloc de Fontes (a l'Alt Millars), i «Fontes» [cast.: Fuentes de Ayódar] —fins a aquí, cap contradicció—; però a d'altres parts de l'obra sorprèn veure registrat «Les Fonts d'Aiòder» (vol. 10, MESC-ORP, pàg. 317; s.v. morisc), a més de «Fuentes» (vol. 1, A-AM, pàg. 710; s.v. Alt Millars, f').

«Villahermosa» o «Vilafermosa»?; «Fontes», «Fonts», o, fins i tot, «Fuentes»? Espigolant fonts escrites recents, i relacionades amb la geografia i/o la situació lingüística (toponímia inclosa) del País Valencià, he trobat de tot entre les al·lusions a aquests i a d'altres pobles propers a la frontera lingüística: des d'un respecte total i absolut als noms oficials en castellà fins a la catalanització més radical.

Per exemple, no fa gaire ha aparegut una publicació de la Conselleria d'administració pública de la Generalitat valenciana (València, 1989), de presentació bilingüe (català/castellà), i intitulada (significativament) «Denominación actual dels municipis de la Comunitat Valenciana i tràmits per a la seua alteració / Denominación actual de los municipios de la Comunidad Valenciana y trámites para su alteración». Es tracta d'un fullet amb dues relacions alfabètiques (corresponents a les dues versions, en català i en castellà) que, tanmateix, són idèntiques. I en totes dues no només es respecten els noms castellans «oficials» sinó que, a més a més, es registren moltes formes castellanitzades de l'àmbit lingüístic del català (com ara Alicante, Muchamiel, Puebla Tornesa,...).

A les obres escrites en castellà és tradicional, i raonable, el respecte a les formes castellanques. Tal com es practica en general a la clàssica «Geografía del Reino de Valencia», de Carreras Candi, amb casos excepcionals de dobles versions (sobretot al segon volum, dels dos dedicats a la província de València), com «La villa de Chelva ó Xelva» (pàg. 260), «La villa de Chiva ó Xiva» (pàg. 302), «Alborache ó Alboraig» (pàg. 309) i «Cheste ó Xest» (pàg. 320).

Però també en algunes obres escrites en català no fa tants anys es respecten les formes castellanes: així a l'estudi de Carme Barceló sobre la toponímia aràbiga del País Valencià (Barceló-1982), qui (sorprenentment) no fa cap referència a l'actual dualitat lingüística d'aquest territori administratiu. O al treball d'en Ferran Melchor i d'altres autors titulat «Aproximació a la toponímia del País Valencià» (Melchor-1978), en el preàmbul del qual s'assenyala explícitament el «mutu respecte que s'ha de tenir a la zona lingüística que es tracte» (pàg. 8); criteri que es manté a l'hora de citar comarques de llengua diferent («El Alto Vinalopó» en front del «Baix Vinalopó»; sempre a la pàg. 8); i, fins i tot, s'hi fa constar la duplicitat en els orònims que tenen denominació pròpia a les dues bandes de frontera lingüística: com el riu que neix i discorre la major part del seu trajecte com a «Mijares» i s'entrega a la Plana com a «Millars» (pàg. 58), o la muntanya de «Penyagolosa» (que s'hi registra també amb l'alternativa de «Peñagolosa», encara que només comporti una lleu variació gràfica).

Pel que fa a alguns estudis de geografia valenciana realitzats (també en català) durant les dues últimes dècades, podem dir que són freqüents les referències a llocs castellano-parlants amb criteris no gens homogenis. Vegeu, si no, denominacions híbrides com el «Racó d'Ademuz» de Beüt i Belenguer-1971 (ni «Rincón de Ademuz» ni «Racó d'Ademús»; a la pàg. 34) o les «Fuentes d'Aïdeder» de Pérez Puchal-1976 (a la pàg. 73; una variant més que s'haurà d'afegir a les abans esmentades, de la GEC). Al treball de Pérez Puchal és ben manifesta la «convivència» entre formes «castellanes» i formes «catalanitzades» referides a un mateix poble, com «Castellnou» (pàg. 75), que apareix transformat en «Castelново» unes poques línies més avall (a la mateixa pàgina). Igualment sovinteja aquesta mena d'indefinicions formals a una obra molt més recent (i utilitzada encara avui dia per a l'ensenyament mitjà en alguns centres docents del País Valencià)³, que en determinats mapes consigna Ademús, Xelva, Sogorb,... (pàg. 144) i en d'altres, Ademuz, Chelva, Segorbe,... (pàg. 178).

En canvi, la preferència per formes (més o menys tradicionals) adaptades al català és palesa en una obra com la GEC, que alguns estudiosos de la llengua consideren normativa en qüestions de toponímia. Aquest és el cas d'en Toni Mollà (1990), 71, qui al seu llibret sobre «la llengua dels mitjans de comunicació» (pàg. 70) recomana d'utilitzar en la forma tradicional catalana topònims com Titagües o Cofrents, i de respectar d'altres com Higuieruelas (en lloc del catalanitzat «Figueroles»). Doncs, és precisament «Figueroles de Domenyo» la forma consignada (per ordre alfabètic) a la GEC.

Discrepàncies com aquesta, malgrat siguin de detall, són en tot cas detectables entre la GEC i d'altres obres que demostren igualment una clara preferència per les adaptacions al català dels topònims de zones castellano-parlants: així, no hi ha una absoluta unanimitat entre l'«Enciclopèdia» i un treball conjunt molt recent, editat per A. Ferrando, que recull a manera d'apèndix final «els principals topònims valencians» (pp. 283-289) (d'ací endavant citaré Ferrando-1990); mentres aquella dona Xulella [amb preferència sobre Xulilla, que va a continuació entre claudàtors], Castelfabib o el mateix Figueroles de Domenyo, l'apèndix esmentat ofereix Xulilla, Castielfabib i Higuieruelas (respectivament).

Amb tota aquesta llarga relació de dades llibresques que acabo de presentar (no sempre coincidents, com s'ha vist) pretenia sobretot de justificar el meu creixent interès per saber no tan sols què diuen els llibres que es diu (o s'ha de dir), sinó a més a més, com en diuen en realitat els pobles fronterers (de parla valenciana) dels seus veïns de parla castellana. Interès alimentat també pel fet d'haver sentit, tant d'especialistes com d'afeccionats, opinions de tota mena, des de les basades en el respecte total (Xarafull i Xalans no serien identificats pels radis de Jarafuel i Jalance —deia algú—) fins a les partidàries de la catalanització a ultrança. Interès encara més fonamentat pel fet de ser jo mateix originari d'una localitat valenciana de parla castellana: La Puebla de Arenoso (o La Pobra d'Arenós?).

Així doncs, encuriosit per obtenir «in situ» informació toponímica dialectal de frontera, vaig triar onze localitats frontereres de la zona septentrional del País Valencià; totes elles immediates a les comarques de l'Alt Millars i de l'Alt Palància. I durant el mes d'agost de 1990 vaig visitar-les, una a una, fingint-me un turista accidental interessat en rutes de l'interior..., o, si calia, fent-me passar per un intrèpid reporter de la TVV. El cas era procurar d'aconseguir que els meus informadors s'expliquessin de la manera més espontània possible i, entre explicació i explicació, m'anessin proporcionant dades toponímiques. Jo mentrestant, «ingènument», els anava guiant fins a reunir una mostra raonable de noms de pobles (amb o sense municipi propi; de la banda castellano-parlant); els que poguessin recordar, tant de la província de Terol com de les veïnes comarques de l'Alt Millars i de l'Alt Palància; i, especialment, els més pròxims.

Vaig enquestar de manera prioritària (però no exclusiva) gent anciana; i vaig recórrer també, més ocasionalment, a la gent jove (en especial quan els més grans m'havien proporcionat informació fluctuant o contradictòria). Amb això he pogut detectar, com es veurà oportunament, alguns casos (o, si més no, indicis) de diferències generacionals quant a aquells usos toponímics.

La selecció d'aquesta part valenciana septentrional de la frontera lingüística per a la present indagació dialectal obeeix en principi a la meua familiaritat amb aquesta demarcació, però també a la necessitat de delimitar metodològicament (per imperatiu de temps i d'espai) un estudi que fóra en tot cas interessant de fer des de la Ribagorça pirenaica fins al mateix Guardamar. I, situats ja al nord del País Valencià, passaré a enumerar les onze localitats de la meua indagació fronterera, de nord a sud, anotant al costat de cadascuna d'elles (entre parèntesis) la indicació abreujada que farà servir al llarg de la meua exposició per a especificar la procedència de qualsevol informació toponímica (una o dues lletres majúscules, corresponents a la primera o primeres lletres del nom de la localitat en qüestió). Són aquestes:

Vistabella del Maestrat (VM); Benafigos (B); Xodos (X); Atzeneta (AT); Lluçena (LL); Ribesalbes (R); Suera (S); Veo (V); Aín (A); Fondeguilla (F); Algar de Palància (AP).

I a més de presentar la meua collita personal (acompanyada dels noms de referència oficials en castellà), l'aniré contrastant de manera sistemàtica amb les

dades toponímiques de la GEC i de Ferrando (1990); i, més ocasionalment, amb les aportades per altres obres: com la clàssica de Sanchis (1963) sobre les dites entre pobles i pobles valencians; o, del mateix autor, la petita relació titulada «Forma normal en la nostra llengua, dels noms d'alguns municipis valencians de llengua castellana», dins de Sanchis (1966); així mateix, amb les de Barceló (1982); les del DCVB; també les encara inèdites dels quaderns d'enquesta corresponents a l'Atlas lingüístic del domini català (Badia-Veny, 1966)⁴, el qüestionari del qual inclou (a la pàg. 4) preguntes tan propícies com les següents: «Llocs a on hom va a cercar productes comercials...»; «Fires que hom freqüenta».

D'altra banda, no tinc en compte (malgrat haver-les sentit a les meves enquestes) les formes que són bàsicament iguals tant en castellà com en català-valencià (Altura, Benafer, Caudiell, Gaibiel,...) ni aquelles que tan sols impliquen lleus modificacions gràfiques de llengua a llengua: *Torrechiva* / *Torre-xiva* (GEC, Ferrando-1990), amb la palatal africada de *chico/xic*; per qüestió d'accents «gràfics»: *Torás* / *Toràs*, *Gátova* / *Gàtova*; etc. I, després del text, adjunto un mapa amb la ubicació de totes les localitats citades al llarg de la meua exposició i les corresponents denominacions (que, convencionalment, apareixen escrites segons la forma oficial castellana quan es refereixen a llocs castellano-parlants). L'exposició seguirà, a grans trets, un recorregut geogràfic de nord a sud, començant pels topònims de la província de Terol, seguint pels de l'Alt Millars, i acabant pels de l'Alt Palància. Anem, doncs, per parts.

1. PROVÍNCIA DE TEROL

A l'altura de la part més septentrional del País Valencià és molt viu l'ús de formes adaptades al català per als topònims referits a localitats pròximes de parla castellana: des de localitats immediates a la comarca catalano-parlant (encara que administrativament aragonesa) del Matarranya fins a (una mica més al sud) d'altres properes a lès comarques valencianes dels Ports de Morella i de l'Alt Maestrat.

En canvi, es mantenen amb insignificants variacions (sobre la forma autòctona i oficial en castellà) els topònims referents a localitats aragoneses més meridionals: prop de l'Alt Millars i l'Alt Palància i, en general, més allunyades de la frontera lingüística. Per exemple, *Rubielos de Mora* (F; AP) o, senzillament, *Rubielos* (VM; LL); amb les vocals tòniques (-e-, -o-) ben obertes, això sí; però, en tot cas, no mai «Rubiols», la forma històrica consignada per la GEC. De manera semblant, he recollit el topònim «invers»: *Mora de Rubielos* (R; F; AP). I d'altres relatius a aquesta mateixa zona: *Puertomingalvo* (B) (localitat situada molt prop del cim de Penyagolosa i, per tant, de pobles catalano-parlants com Vistabella o Xodos); però molt més comunament dit *El Puerto* (VM; X; AT; LL; R), començant pels propis habitants d'aquest poble⁵. Així mateix, *Fuentes* (LL) oficialment, *Fuentes de Rubielos*, *San Agustín* (F), *Nogueruelas* (VM; X; AT, LL) o *Puebla Valverde* (LL; amb la popular elisió de la preposició «de», i sense l'article; oficialment, «La Puebla de Valverde»).

Però remuntem la frontera lingüística i repassem, amb més de detall, alguns

testimonis de formes referides a localitats terolanes més septentrionals. De nord a sud:

Mas de les Mates i *Castellot*, en lloc de les denominacions castellanques «Mas de las Matas» i «Castellote», és com se sol dir d'aquelles dues poblacions a la veïna Aiguaviva (i, en general, a la comarca del Matarranya); també se senten aquelles formes pels Ports i pel Maestrat; però no les (re)coneixien els meus informants, massa allunyats sens dubte dels pobles en qüestió. La GEC registra *Castellot*, però «Mas de las Matas»⁶.

Una mica més cap al sud ja ens trobem amb pobles reconeguts des de les meves localitats d'enquesta; els següents:

Mirambell (VM; amb la «e» molt tancada), i no «*Mirambel*» (sense articulació palatal, com pronuncien els originaris d'aquest poble, d'acord amb la forma oficial del castellà); [mirambél] és pronunciació comuna també als Ports i al Maestrat. I *Mirambell* és el que consigna la GEC. El DCVB registra aquest mateix tòpim com a propi de diversos llocs del domini lingüístic català.

Cantavella (en lloc de l'oficial, en castellà, i autòcton «*Cantavieja*») és la forma històrica catalana (GEC; DCVB), actualment molt viva tant als Ports com al Maestrat⁷ i, fins i tot, coneguda als pobles més septentrionals de la meua collita dialectal (VM; X; B; AT; LL).

«*La Iglesiasuela del Cid*» (com es denomina oficialment en castellà aquesta localitat fronterera de la província de Terol) ofereix una interessant variació fonètica quant a la seva designació toponímica. A alguns habitants del poble els he sentit dir «*La Inglesuela*»⁸ (amb *-n-* epentètica; o, potser millor, amb «homonimització formal»⁹ provocada pel gentilici «inglés, -a»). I tal variant amb *-n-* sembla en consonància amb la que apareix a la GEC: *Anglesola*, deformada probablement (a partir del cat. ant. «*l'Èsglesiola*»; cf. l'anotació, entre claudàtors, de la GEC, s.v. *Anglesola*) per una atracció formal (d'anglès, -a) paral·lela a l'operada en la corresponent denominació castellana. En qualsevol cas, aquesta població, que es troba a ben pocs quilòmetres del límit administratiu amb el País Valencià, i que té tanta o més relació amb els Ports o el Maestrat que amb els veïns aragonesos (vegeu les referències de la GEC, s.v. *Anglesola*), és coneguda en aquestes dues comarques valencianes i, particularment, a les localitats més septentrionals on vaig fer enquestes, amb lleus variants sobre la forma tipus de «(l')*Anglesola*» (amb i sense article). Aquests són, concretament, els meus testimonis: *Anglesola/Engresola* (VM); *L'Anglesola* (B); *Angresola* (X); *L'Anglesola/Anglesola* (AT); *L'Anglesola/L'Engresola* (LL). En tots els casos la «o» és ben oberta; i la «s», sonora; i, quant als altres sons, cal destacar la fluctuació de r/l en el grup «oclusiva més líquida» i la de la tònica inicial a/e. No vull amb això dir que aquestes siguin les pronunciacions inequívocament representatives de cada punt d'enquesta; però són les que jo vaig escoltar en les meves visites, i s'hauran d'interpretar, si més no, com a indicis de manca de fixació de la sucosa «*Anglesola*». Encara afegiré una cançoneta recollida per Sanchis (1966) a *Vistabella* (en castellà), on es destaquen les execl·lències d'alguns pobles veïns: